

SZILÁGYI MÁRTON

Egy félbemaradt irodalomtörténeti pályakései tanulságai

SÁNDOR ISTVÁN MUNKÁSSÁGA



Sándor István (1907–1994) irodalomtörténeti tevékenységének felmérésekor aligha érezheti úgy az ember, hogy magától értetődő témáról beszél, hiszen egy olyan kutató teljesítményének az elemzéséről van szó, akinek irodalomtörténeti munkássága a XVIII–XIX. századi magyar irodalommal foglalkozó szakemberek számára sem létezik egységként. Nem azért, mintha nem maradt volna számbavehető, s némely ponton kifejezetten jelentős tudományos teljesítmény Sándor István után: ám szervesen alakuló, sokat ígérő irodalomtörténeti életműve már 1945-ben megszakadt, s Sándor István ettől kezdve tudatosan áthúzódtott a néprajz, illetve a néprajzi bibliográfia területére. Ennek a váltásnak persze megvoltak a köztörténeti, politikai okai: a szegedi Pedagógiai Főiskola irodalomtörténetész professzoraként dolgozó Sándor István ellen folytatott, koncepcióigazolási eljárás, amely még az egykorú eljárási szabályokat is durván megsértette, azzal az eredménnyel zárult, hogy Sándor oktatói pályafutását lehetetlenné tették, s ezzel elvágták az irodalomtörténeti szakma folytatásához minimálisan szükséges egzisztenciális szálakat is.¹ A félreállítás tehát egyfelől kényszer volt – a Néprajzi Múzeum könyvtárába áthelyezett Sándor Istvánnak ugyanis ettől kezdve új, immár nem az irodalomtörténethez kötődő szakmai feladatokban kellett elmélyednie, s néprajzusként is számottevő eredményeket tudott felmutatni hosszú és tartalmas tudományos pályafutása során² –, másfelől viszont erkölcsileg következetes reakciónak tekinthető a szegedi főiskoláról történt, igaztalan eltávolításra.³ Az azonban figyelemre méltó, hogy Sándor István egy, az ideologikus kisajátítástól alig érintett tudományos tevékenységre cserélte fel korábbi szakmáját, s ezzel nem is volt egyedül. Kosáry Domokos például 2002-ben úgy emlékezett vissza saját bibliográfusi időszakának kezdetére, mint amely tudatos menekülés

¹ Erről l. Vajda Tamás, Sándor István, az elfelejtett főiskolai tanár = Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban, szerk. Sepsi Enikő és Tóth Károly, Ráció, Bp., 2009, 51–64.

² Pályafutásának néprajzi szempontú értékelését l. Szilágyi Miklós, Sándor István emlékezete (1907–1994) = Uő., Művek és életművek múlt időnkben, Mesterek, barátok, pályatársak, MTA Néprajzi Kutatóintézete, Bp., 2009, 322–324.

³ Érdekes adalék ehhez – bár nem Sándor Istvánt, hanem inkább a naplórót jellemzi –, hogy Ortutay Gyula 1954-es naplófeljegyzésében, nyilvánvaló rosszindulattal a Néprajzi Múzeumban dolgozó Sándort úgy minősítette: „volt jobboldali, s most gyáván szolgáló”. Ortutay Gyula, Napló, I., 1938 – 1954, szerk. és a jegyzeteket írta: Markó László, Alexandra, Bp., 2009, 536–537.

volt: „El kell ugyanis mondanunk, hogy baráti körünk, észlelve a politikai 'fordulat' időpontjának veszélyes közeledését, úgy látta, hogy akkor tudunk szakmai pályánkon maradni, ha mentőövként valami olyan, speciális hozzáértést és kemény munkát kívánó témakört választunk magunknak, amely vitathatatlanul fontosnak minősül és az új politikai ambíciók számára nem tűnik irigylésre méltónak, kényelmesnek, minket viszont nem kompromittál politikailag. Így lett Benda Kálmáné a magyar jakobinusok témája. S mivel magamnak e célra a történeti bibliográfiát szemeltem ki, a korábban elkezdett Kossuth-témát Barta István vette tőlem át.”⁴ Mutatis mutandis, ez a szándék Sándor István szakmai orientáció-váltásában is szerepet játszhatott, csak az ő esetében ez nem időleges beletemetkezés volt egy segédtudományinak minősített feladatba, hanem egy új szakmai életmű kiépítésének a kezdete – még akkor is, ha jóval későbbi, Arany Jánoshoz, illetve Jókai Mórhoz kapcsolódó textológiai munkái révén azért visszakapcsolódott az irodalomtörténeti kutatásokba. Éppen ezért nem egyszerű Sándor István irodalomtörténeti munkásságának a mérlegre helyezése sem. Hiszen még ha ma már tudjuk is, milyen okokból és milyen körülmények között történt a váltás, az azért eltagadhatatlan, hogy mégiscsak egy töredékben maradt, saját legjobb lehetőségeit kiteljesíteni nem tudó irodalomtörténeti munkásságról van szó, amelynek ráadásul bibliográfiai számontartása is hézagos: a magyar irodalomtörténeti bibliográfiában⁵ sem lehetjük fel Sándor összes megjelent cikkének az adatait.⁶ S ez még csak a nehézségek egyik része, hiszen ennek az életműnek – az előzőekben említettektől aligha függetlenül – a hatása is rendkívül töredékes: Sándor István adatközlő jellegű cikkeit számon tartja ugyan a filológia,⁷ de kétségtelenül legfontosabb művére, monográfiájára⁸ még utalás sincs a XVIII. századdal foglalkozó későbbi összefoglalásokban.⁹ Ez azonban nem tekinthető egyszerűen értéktételnek: a felvilágosodás-kutatás nem elfelejtette vagy meghaladta Sándor Istvánt, hanem soha nem is ismerte meg a főművét. A szerző XVIII–XIX. századi magyar irodalommal kapcsolatos kutatásait összegző – és sajnálatos módon: le is záró – monográfia igen szerencsétlen időben jelent meg, 1945-ben. Ezzel is összefügg az, hogy a kötet gyakorlatilag hozzáférhetetlen maradt, sem megjelenésekor, sem később nem terjesztették, sőt, maga a szerző is igyekezett elrejtetni ezt a munkáját, az ellene folytatott igazolási eljárás hercehurcáját ismerve, nem is indokolatlanul: a birtokomban lévő példányt Szilágyi Miklós úgy kapta meg bizalmas ajándékként a szerzőtől a 90-as

⁴ Kosáry Domokos, *Előszó az új kiadáshoz* (2002) = *Uő.*, Kossuth Lajos a reformkorban, 2., bővített kiadás, Osiris, Bp., 2002, 10.

⁵ Kókay György, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849*, Akadémiai, Bp., 1975.

⁶ Ilyen például a következő, rövid cikke: *Parlag és Árkádia*, *Diárium*, 1943, 27–30. Ebben persze a leginkább az játszik a szerepet, hogy a Sándor István számára fontos fórumot jelentő *Diáriumot* nem dolgozták fel a bibliográfiai adatgyűjtés során.

⁷ Például a *Szép Ilonkáról* szóló tanulmányát feldolgozta a kritikai kiadás: *Vörösmarty Mihály, Kisebbségi költemények II. (1827–1839)*, s.a.r. Horváth Károly, Akadémiai, Bp., 1960, (Vörösmarty Mihály *Összes Művei* 2.), 449

⁸ Sándor István, *Író és társadalom*, *Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből*, I. rész: *Főúr és nemes*, Szigeti kiadás, Szeged, 1945.

⁹ Mint például: Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Akadémiai, Bp., 1983.; Bíró Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi, Bp., 1994.

években, hogy a könyvet még az eredeti nyomdai papírcsomagolásból emelte ki az ajánlékozó. A kötet a könyvtárakba sem nagyon került be, s mivel az Országos Széchényi Könyvtárban sem található belőle példány – legalábbis e cikkem írásakor nem tartalmazta a kötetet a könyvtár katalógusa –, kérdéses, hogy a köteles példányokat egyáltalán elküldték a kiadványból. Ezek után nem csodálható, hogy a könyvről egyetlen recenzió sem született.

Sándor István könyve tehát van is, meg nincs is: hiszen megjelent ugyan, de lényegében ugyanolyan helyzetbe került, mintha kéziratban maradt volna. Újraolvasásának ez sajátos dimenziót kölcsönöz, mert arra is alig van példa, hogy az 1945 utáni időszakból publikálatlanul maradt monografikus irodalomtörténeti feldolgozás bukkant volna föl az utóbbi évtizedekben, ráadásul olyan, amely valamiféle tudománypolitikai megfontolás miatt rekedt kívül teljes egészében a hegemonná váló marxista irodalomtörténet folyamatából. Hirtelenjében csak az egykor Várkonyi Nándor köréhez tartozó, önkéntes belső emigrációba vonuló italianista, Rajnai László két könyve idézhető föl, a Vörösmartyról, illetve a Kodolányi Jánosról szóló.¹⁰ Ezek a csak 1990 után, megírásukhoz képest évtizedekkel később, posztumusz publikált könyvek sajátos recepciós vákuumba kerültek: míg egykorúan semmiféle visszhangjuk nem lehetett, közzétételük idején pedig már egy olyan kontextusba kerültek bele, amely inkább tudománytörténeti leletként tudta csak érzéklni őket. Óhatatlanul megkésetté váltak, többek között azért is, mert egykori, aktuálisnak számító kérdésfelvetésük olyan textológiai és filológiai bázisra épült, amelyet az utóbbi évtizedek kutatásai sokban módosítottak, így a következtetések több ponton idejétmúltak tűnhettek – annak ellenére is, hogy megközelítésük néhol üdítően intakt maradt azoktól az ideológiai előfeltevésektől, amelyeket a marxista irodalomtörténet-írás több-kevesebb rigiditással követett. Ezek a könyvek mindazonáltal igen élesen exponálják azt, milyen elszalasztott vagy elsikkadt lehetőségek akadnak az utóbbi évtizedek magyar irodalomtörténet-írásában. Sándor István könyve olvastán is ilyesféle benyomásai lehetnek és lehetnek annak a nagyon csekély számú olvasónak, akikhez utólag egyáltalán eljutott a könyv: megjegyzem, magam mindössze egyetlen olyan irodalomtörténész kollégával találkoztam eddig, aki anélkül olvasta a munkát, hogy én ajánlottam volna neki.

A kötet egy nagy koncepció kifejtése, láthatólag egy hosszabb munkaként elgondolt megközelítés első része: erre utal, hogy az alcím is csupán fejezetként határozza meg magát, sőt, a konkrét témamegjelölés is „első rész”-ként van megadva a kötet borítóján.¹¹ A szerző így fogalmazta meg az előszóban kötetének célját: „Tanulmányunk tárgytörténeti jellegű s ehhez képest a forradalmi idők határai között a magyar irodalom szociális vonatkozású jelenségcsoportjának, társadalmunk szerkezetére utaló eszmei, formai, tárgyi mozzanatainak összefoglalását és magyarázatát kívánja nyújtani.”¹² Ennek a meghatározásnak szinte minden eleme figyelemre méltó. Sándor István ugyanis egy

¹⁰ Rajnai László, Vörösmarty Mihály, egy költő világa, Székesfehérvár, 1999.; Uő., Kodolányi János, Székesfehérvár, 2002. Az első kézirat 1949-ben, a második 1956-ban keletkezett.

¹¹ Mint arról Sándor István fiai voltak szívesek tájékoztatni, édesapjuk – tudomásuk szerint – elkészült a kötet következő egységével is, azt azonban homály fedi, mi lett a kézirattal.

¹² Sándor István i.m. (1945) 3.

olyan szempontot választott, amely néhány évvel később a marxista irodalomtörténetírás egyik legfontosabb megközelítése lett: a szociális feszültségeknek, a társadalmi csoportok – ahogyan ezt marxista terminológiával mondanánk: az osztályok – egymás közti ellentéteinek irodalmi vetületeit kívánta áttekinteni. Az alcím, a *Főúr és nemes* arra is céloz, hogy a szerző szándékai szerint egy társadalmi tablóvá szélesülő vizsgálatról lett volna itt szó, amelynek csupán első egysége a nemesi társadalom önképének és kívülről történő leírásának elemzése. Csakhogy Sándor István szemlélete igen messze állt a marxizmustól. Ez nem csak abból derül ki, hogy a szerző deklaratív is pozitívizmus és szellemtörténet összebékítésére törekedett („Pozitív alapokra épülő szellemtörténet vagy szellemtörténeti távlatokra nyíló pozitívizmus – úgy véljük, ez a szemléleti forma hivatott az újabb irodalomtörténet sokáig és jogtalanul hangsúlyozott módszertani ellentéteinek feloldására, a ’tisztá’ pozitívizmus és ’tisztá’ szellemtörténet veszélyeinek elhárítására.”),¹³ s még csak elutasítandó lehetőségként sem számolt a marxizmussal. Ennél sokkal feltűnőbb az, hogy megfigyeléseit, amelyeket retorikailag megformált irodalmi szövegekből vont el, csupán ebben a szemléleti keretben volt hajlandó értelmezni. Azaz a kulturális különbségeket regisztráló és kritikával illető passzusok az ő számára azt a tanulságot hordozzák: „A magyar birtokososztály társadalomkritikai vizsgálata tehát szépirodalmunkban nem annyira az osztályellentétek, mint inkább a művelődési fogékonyság távlatában veszi kezdetét s a parlagi nemes alakjának szociális értékelése csak későbbi fejlődés eredményeként jelentkezik.”¹⁴ Vagyis nem kívánt a szövegeknek olyan intenciót tulajdonítani, amely a társadalmi-gazdasági viszonyok erőszakos – mondhatni ez esetben, forradalmi – átalakítását elővételezné; hogy ez milyen jelentős eltérést jelent a csupán néhány évvel későbbi, a magyar irodalomtörténet-írásban felbukkanó marxista dogmától, azt jól mutatja egy összevetés: a Pándi Pál előszavával 1952-ben megjelent antológia úgy kívánta az olvasó elé tárni a magyar költészet „antiklerikális” hagyományait, hogy minden, a vallás bármilyen megnyilvánulásához kapcsolódó kritikát azonosnak tekintett a meghaladott vallásos világnézet elleni, időtlen harcral – s ezenközben idesorolta például Berzsenyi Dániel *A pesti magyar társasághoz* című versét, gondosan elhallgatva, hogy az a pesti katolikus kispapok nyelvművelő társaságának számára készült.¹⁵ Ehhez, a néhány évvel később hegemónná váló, durván ideologikus szövegmagyarázó elvhez képest Sándor Istvánnak az előszó végére illesztett szelíd óvása is igen határozott állásfoglalás volt: „Talán fölösleges hangsúlyoznunk: a történetírás tárgyilagossága kötelez rá, hogy a szociális értékelés csábító alkalmait elmulasszuk s a távoli idők szociális eszmélkedését pusztán a kor szempontjaival mérjük meg.”¹⁶ Sándor István könyvében tehát – hiába tartózkodott a szerző mindenféle éle- sebb polémiától – volt tehát annyi módszertani tudatosság, amely akkor is marginalizálhatta volna ezt a munkát, ha egykorúan valóban bekerül a szakmai köztudatba. Különösen, ha arra a nagy bizonyító anyagra alapozott következtetésre is gondo-

¹³ Sándor István i.m. (1945) 189.

¹⁴ Sándor István i.m. (1945) 76.

¹⁵ „Urak, papok dölyfét, im, eleget túrtük...”, Antológia a magyar irodalom antiklerikális hagyományaiból, Szépirodalmi, Bp., 1952. A Berzsenyi-vershez kapcsolódó jegyzet: 514.

¹⁶ Sándor István i.m. (1945) 4.

lunk, amely a főnemesség és köznemesség bírálatát úgy értékelte: „A küzdelem, amelynek főbb mozzanatai irodalmunkban elénk tárulnak, nem osztályellentétekből származik, hanem egyetlen történelmi osztály kebelében kifejlődő művelődési ellentét eredménye.”¹⁷

A monográfia deklarált módszertani sajátossága volt a tárgy történet – ez már önmagában is igen messze volt attól, amivel a marxista irodalomtörténet-írás megpróbálta meghatározni az irodalom lényegi dimenzióit. Nem csodálható, hogy 1945 után jó darabig nem is mutatkozott szembeszökő fejlődés ezen a területen, a tárgy történet igazi hazai csúcsteljesítményei marginális pozícióban, mindenféle intézményes irodalomtörténeti kutatástól érintetlenül születtek meg Scheiber Sándor jóvoltából.¹⁸ A hazai tárgy történeti kutatásokat áttekintő Voigt Vilmos a Scheiberén kívül nem is tartott említésre méltónak egyéb, 1945 utáni tudományos életművet, a példaként említett többi kutató (Katona Lajos, Dézsi Lajos és György Lajos) mind korábbi időszakban hozta létre legfontosabb, idevonható munkáit.¹⁹ Igazából csak a hetvenes évek plurálisabbá váló metodológiai légköre tette lehetővé a tárgy történethez kapcsolódó kutatási irányoknak az újradefiniálását és a vele való elmélyültebb foglalkozás szorgalmazását.²⁰ Sándor István már csak emiatt is sajátos helyzetbe került: 1945-ben ezzel a megközelítéssel hozzájárulhatott volna egy, akkor még termékenynek és folytathatónak tűnő kutatási irány emancipálásához – könyvének sorsa viszont szinte szimbolikusan mutatja meg, milyen sors is várt a tárgy történeti érdeklődésű kutatásokra a következő években. Pedig ebben a monográfiában a tárgy történetnek finom és érzékeny alkalmazását figyelhetjük meg: Sándor István, ahogy ezt egyik legkiválóbb tanulmányában, a Vörösmarty *Szép Ilonkájáról* szólóban is láthatjuk,²¹ nem egyszerűen a hatáskeresés érdekében igyekszik kimutatni az egyes szépirodalmi műveket összekötő tematikus vagy topikus szálakat, hanem tekintettel van ezek eltérő kontextusaira is, s az így megkonstruált, egymással összefüggésben lévőnek bizonyuló szöveganyagot pedig egy társadalmi csoportokhoz kapcsolt mentalitás kifejeződéseként értelmezi. Ez olyan elméleti belátások működtetésére utal, amellyel Sándor István a magyar irodalomtörténetben csak jóval később programként felbukkanó toposzkutatást előlegezi meg, máig ható eredményekre jutva.

Mindez azonban láthatólag egy nagy elképzelés keretébe illeszkedett bele, hiszen Sándor István az volt az ambíciója, hogy ilyen módon a magyar „felvilágosodás” társadalomképéről juthasson újszerű eredményekre. Ez a célkitűzés nem volt társtalan vagy előzmény nélküli a mű keletkezésének időszakában, hiszen a könyv az 1940-es években megképződő irodalomszociológiai törekvések egyik darabjának tekinthető: ennek köz-

¹⁷ Sándor István i.m. (1945) 187.

¹⁸ Összegyűjtött anyagát l. Scheiber Sándor, *Folklor és tárgy történet*, Teljes kiadás, Makkabi, Bp., 1996.

¹⁹ Lásd Voigt Vilmos szócikkét: *Világirodalmi lexikon*, XV. kötet, főszerkesztő: Szerdahelyi István, Akadémiai, Bp., 1993, 164–166.

²⁰ Ezt példázza Tarnai Andor áttekintése: Tarnai Andor, *A toposz-kutatás kérdéseire*, *Literatura*, 1975, 66–73. Ennek a tanulmánynak a hatását jól mutatja Imre Mihály toposzkutatásra épülő monográfiája: Imre Mihály, „Magyarország panaszai”, *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1995.

²¹ Sándor István, A „Szép Ilonka” tárgy története, *EPhK*, 1937, 229–241.

vetlen kiindulópontja Horváth János munkássága volt,²² s Sándor István külön is hangsúlyozta Horváth mintaadó szerepét, elsősorban *Magyar irodalomismeret* című tanulmányára és a népiesség-könyvére utalva.²³ Sándor törekvése ráadásul szinte párhuzamos volt egyéb kísérletekkel, például Bisztray Gyula,²⁴ Alszeghy Zsolt és Kulcsár Adorján munkáival²⁵, – ezek többségére egyébként maga a szerző is utalt könyvének jegyzeteiben. Vagyis Sándor István, miközben szigorúan szöveg közeli hermeneutikát igyekezett követni – hiszen a tárgy történet másképpen nehezen is lett volna elképzelhető –, az irodalom kontextualista megközelítéséhez kívánt eljutni. Ennek a kísérletnek azonban megvolt a belső ellentmondása, hiszen a könyv döntően irodalmi szövegek értelmezésére épült, s nem történeti-szociológiai módszerek alkalmazására. Nem véletlen, hogy módszertanilag éppen ezen a ponton tűnik ma már a kötet némileg avítottasnak, bár erről nem kizárólag a szerző tehet, hanem a társadalomtörténet fogalmának jelentős átértékelődése is. Nemcsak arról van ugyanis szó, milyen jelentős különbség van aközött, hogy mit jelentett a második világháború előtt a társadalomtörténet, s mit jelent ma.²⁶ Hiszen Sándor István könyvének történeti referenciái eleve nem a – mai szemmel – háttörténetileg egyre jelentősebbnek mutakozó Hajnal István-i módszertanhoz kívántak csatlakozni, hanem inkább a Szekfű-féle *Magyar történet* esszéisztikus, szellemtörténeti irányzatához kapcsolódtak, s ezen egyedül a Domanovszky Sándor nevével fémjelozhető művelődéstörténeti érdeklődés finomított némileg. Persze a hazai társadalomtörténeti kutatások 1945 után ezt a szervességüket is feladni kényszerültek, s a társadalomtörténet hosszú időre háttérbe is szorult a politikatörténeti dominanciájú marxista történetírásban. Amikorra pedig újra felmerült a társadalomtörténet művelésének igénye, a hazai tradíciók megszakadása miatt is erősebb vonzást jelentett a nyugati (elsősorban a francia, a német és angol) történetírás paradigmáinak adaptálása.²⁷ Megjegyzendő persze, hogy ez a folyamat, jórészt éppen ennek a tudománytörténeti helyzetnek köszönhetően, sajátos módon zajlott le nálunk. Hiszen a társadalomtörténet a magyar történeti szakirodalom fogalomhasználata szerint mást jelent, mint a nyugati historiográfiában: az utóbbi évtizedekben gyűjtőfogalma lett minden olyan, új forráscsoport fel-

²² Ezen a ponton talán nem árt arra sem felhívni a figyelmet, hogy a tárgy történettel foglalkozni kezdő Sándor István mellett Scheiber Sándor is Horváth János tanítványának tekinthető, amíg származása miatt el nem távolítják a magyar szakról, s át nem lép a Rabbiképzőbe; Horváth pedagógiai és intellektuális hatását tehát aligha becsülhetjük le ebben a vonatkozásban.

²³ Az először 1927-ben kiadott könyv második kiadása: Horváth János, *A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig*, 2. kiadás, Akadémiai, Bp., 1978.

²⁴ Bisztray Gyula, *Az író helye társadalmunkban (1939)* = *Uő., Író és nemzet*, Révai, Bp., 1943, 7–28.

²⁵ Alszeghy Zsolt, *A könyv és olvasója = Magyar művelődéstörténet IV., Barokk és felvilágosodás*, szerk. Wellmann Imre, Magyar Történelmi Társulat, Bp., [1942], 485–516.; Kulcsár Adorján, *Olvasóközönségünk 1800 táján*, Bp., 1943.

²⁶ A historiográfiái áttekintést l. Csiki Tamás – Halmos Károly – Tóth Árpád, *A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig = Bevezetés a társadalomtörténetbe, Hagyományok, irányzatok, módszerek*, szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József, Osiris, Bp., 2003, 208–240.

²⁷ Ennek a folyamatnak mint a kultúrtörténet keretében történő megújulásnak a historiográfiái elemzését l. Peter Burke, *What is Cultural History?*, Polity Press, Cambridge, 2004.

tárására törekvő, vagy a forrásokat új szemléleti keretben megszólaltatni törekvő történelmi tevékenységnek, amely máshol egymás ellenében határozza meg magát. Míg például Németországban a társadalomtörténet (Sozialgeschichte) a kulturális antropológia egyik legjelentősebb ellenfelének számított, nálunk ez utóbbi törekvés is társadalomtörténetként kívánt emancipálódni. Ez, a hazai társadalomtörténeti kutatások megkésett-sége miatti egymásra torlódás természetesen módszertani, szemléleti tisztázatlanságokat is hordoz vagy elfed, s ennek a helyzetnek az utóbbi években megkísérelt reflektálása óhatatlanul végiggondolatlannak mutatja a fogalom mélyebb metodológiai tudatosságát nélkülöző, korábbi kísérleteket. Sándor István monográfiájának szemléleti kerete éppen ezért mutatkozik mára igencsak kétarcúnak: míg egyfelől célkitűzésével egy olyan tendenciát követett, amelynek fontossága egyre inkább növekedni látszik a magyar irodalomtörténet-írásban, az ehhez választott módszertan nem mutatkozik alkalmasnak számos történeti kérdés érzékelésére.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a Sándor István könyvében követett módszer egészében alkalmatlan lenne a választott probléma leírására: potenciáljára jó példa, hogy voltaképpen Csetri Lajos egyik, kilencvenes évekbeli tanulmánya is hasonló eljárást követett, amikor pusztán irodalmi szövegek alapos elemzése révén jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy II. József törökellenes háborújára felekezeti eltérő reakciók születtek a jozefinus évtizedben református és katolikus költőktől.²⁸ Inkább arról van szó, hogy mára már azok a módszertani dilemmák, amelyek ebben a kezdeményező erejű könyvben ott lappanganak, jóval erőteljesebbnek mutatkoznak, mint a monográfia keletkezésekor; a Sándor István észlelte történeti probléma pedig – a XVIII. század végének, XIX. század elejének nemesi társadalom önszemléletének kérdései – sokkal összetettebbnek és több irányból megközelíthetőnek mutatkozik,²⁹ mint amit a kötet következő, de némileg szűknek tűnő irodalmi forrásanyaga láthatóvá tesz. Arra pedig soha nem kaphatunk választ, mennyiben módosíthatta volna a klasszikus magyar irodalomra vonatkozó kutatások kérdéssírait, ha annak idején Sándor István könyve valóban ki tudja fejteni ösztönző hatását, illetve ha a szerzőnek módja lett volna arra, hogy saját maga továbbépítse koncepcióját.

Sándor István munkásságának zárványszerűsége innen nézvést feltétlenül veszteségnek látszik, s ezt a benyomást csak némileg enyhíti, hogy nem szűnt meg a lehetőség szembesülni szétszórtan maradt irodalomtörténeti dolgozataival. Ma már óhatatlanul másnak bizonyul ez az életmű, mint annak idején, megszületése idején – mindenestül követendő módszertani előzménynek csak igen korlátozottan tekinthetnénk. Ám Sándor István monográfiája azért jóval több annál, hogy megérdemelné azt a teljes elfeledettsé-

²⁸ Csetri Lajos, *A magyar nemzettudat változatai és változásai a jozefinus évtized költészetében = Magyarágkutatás, 1995–96*, szerk. Diószegi László, Teleki László Alapítvány, Bp., 1996, 11–25. Új kiadása: Csetri Lajos, *Amathus, Válogatott tanulmányok, II. kötet*, a kötetet összeállította: Szajbély Mihály és Zentai Mária, L'Harmattan, Bp., 2007, 228–247. A Csetri felvetette probléma továbbgondolására azóta a legjelentősebb kísérlet: Keszeg Anna, *Katonák és katonabúcsúztatók hovatarozása. 1789 = Az eltűnt katona*, szerk. Ilyés Sándor és Keszeg Vilmos, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008, (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16.), 35–54.

²⁹ Erre a módosuló távlatra jó példa egy történelmi tanulmánykötete: Szijártó M. István, *Nemesi társadalom és politikai, Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*, Universitas, Bp., 2006.

get, amely osztályrészéül jutott. Az irodalomtörténeti kutatás ugyanis azóta sem mutatott föl ennél invenciózusabb és megalapozottabb feldolgozást a „felvilágosodás” irodalmának társadalomképéről. Nem lenne haszontalan újra kiadót keresni ennek a könyvnek – annál is inkább, mert hiszen ez az új kiadás voltaképpen az első igazi publikálás lehetne. Ez a gesztus ugyanis nem kegyeleti tevékenység lenne, hanem ösztönző hozzájárulás egy olyan, igényként létező, de még alakulóban lévő irodalomtörténeti szemléletváltás számára, amely az irodalom társadalmi használatának dimenziói iránt érdeklődik.

